FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Eski Uygur Hukuk Vesikalarında Dine Dayalı Kişi Adları

Antroponims Based on Religion in Old Uyghur Law Documents

Nazmi ŞEN[1]

[1]*Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, TÖMER, Balıkesir, nazmi.sen@balikesir.edu.tr,* orcid.org/ 0000-0002-2548-916X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 04.06.2025
Kabul/Accepted: 25.11.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1714665

Anahtar Kelimeler
Ad bilimi, Kişi ad bilimi, Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Eski Uygur Hukuk Vesikaları

ÖZ

Bu çalışmada, eski Uygur hukuk vesikalarındaki dine dayalı kişi adları değerlendirilmiştir. Adlar kısaca somut ve soyut kavramları tanımlayan anlamlı dil ögeleridir. Özel adlar diğer adlardan tek bir varlığı ifade etmesi bakımından ayrılmaktadır. Eski Türkçe araştırmalarının bir bölümünü o dönemde dikilmiş yazıtlarda ve kâğıda yazılı belgelerde bulunan kişi adlarının kökenlerini, yapılarını, taşıdığı kültürel ögeleri çeşitli yöntemler kullanılarak incelemek oluşturmaktadır. Borç, alım, satım, kiralama, rehin, vakıf, vasiyetname, takas, evlat edinme, buyruk türündeki vesikalarda birçok kişi adı bulunmaktadır. Vesikalardaki dine dayalı kişi adlarının Budizm, eski Türk dini ve İslamiyet etkisiyle kişilere verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Budizm'in eski devirlerden beri Türk boy ve toplulukları tarafından benimsenmesinden dolayı vesikalarda en fazla Budizm kaynaklı kişi adları yer almıştır. Kut ve kut köküne dayanan Kutaçuk, Kutadı, Kutadmış, Kutal, Kutalmış, Kutı, Kutlug sözcükleriyle, eski Türkler için en önemli kavramlardan olan Teŋri sözcüğünün kişi adı olarak kullanılması eski Türk dinine ait temel unsurların eski Türk toplumu için canlılığını koruduğunu göstermektedir. Turfan bölgesinde benimsenen son dinlerden olan İslamiyet'in etkisinde verilen kişi adlarına vesikalarda çok az rastlanmıştır.

Keywords
Onomastic, Anthroponymy, Old Turkish, Old Uyghur Turkish, Old Uyghur Law Documents

ABSTRACT

In this study, person names based on religion in old Uyghur law documents are evaluated. In short, nouns are meaningful language elements that define concrete and abstract concepts. Proper names differ from other names in that they express a single entity. A part of Old Turkish research is to analyse the origins, structures and cultural elements of the personal names found in the inscriptions and documents written on paper in that period by using various methods. There are many names of persons in documents such as loans, purchases, sales, leases, hostages, foundations, wills, exchanges, adoptions, and orders. It has been concluded that the names of people in the documents were given to people under the influence of Buddhism, ancient Turkish religion and Islam. As Buddhism has been adopted by Turkic tribes and communities since ancient times, Buddhism-oriented person names were the most common in the documents. The use of the words Kutaçuk, Kutadı, Kutadmış, Kutadmış, Kutal, Kutalmış, Kutı, Kutlug, which are based on the root Kut and kut, and the word Teŋri, which is one of the most important concepts for the ancient Turks, as a person name shows that the basic elements of the ancient Turkish religion preserve their vitality for the early Turkish society. The person names given under the influence of Islam, one of the last religions adopted in the Turfan region, are very rarely found in the documents.

Atıf/Citation: Şen, N. (2026). Eski Uygur Hukuk Vesikalarında Dine Dayalı Kişi Adları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 1, 429-444.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nazmi ŞEN, nazmi.sen@balikesir.edu.tr

1. Giriş

Adlar, kısaca yeryüzünde bulunan tüm somut nesneleri ve soyut kavramları tanımlayan anlamlı dil ögeleridir. İnsanlar arası iletişimde sözlü dilin kullanılmaya başlanmasından sonra genel ad / cins ad olarak bulunan kavramlar tekil özellik kazanarak tek bir canlıyı, cansız varlığı ya da soyut kavramları ifade etmeye başlamış; hem kişiler arası hem de insan-varlık ilişkilerinde belirleyici rol oynamışlardır. Adlar, özel ad ve cins ad olarak iki temel başlık altında sınıflandırılmıştır. Özel adları cins adlardan ayıran temel özellikler tek olması ve tek bir simgeyi belirtmesidir (Bloomfield, 1933: 205).

Dil biliminin 20. yüzyılda "bilim dalı" olarak kabul edilişiyle ad bilimi bu alanın bir alt inceleme dalı olarak değerlendirilmiştir. İlgili literatürde "onomastik" adıyla bilinen özel adları inceleyen alanın birçok alt başlığı bulunmaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalar yer adları ve kişi adları etrafında yoğunlaşsa da Şahin (2025: 29-92) tarafından konularına göre özel adlar şöyle sınıflandırılmıştır:

Anemonim (rüzgaradı) ve anemonimi (rüzgaradbilim), antroponim (kişiadı) ve antroponimi (kişiadbilim), astronim (yıldızadı) ve astronimi (yıldızadbilim), dokümantonim (belgeadı) ve dokümantonimi (belgeadbilim), ergonim (örgütadı) ve ergonimi (örgütadbilim), etnonim (kökadı) ve etnonimi (kökadbilim), fitonim (bitkiadı) ve fitonimi (bitkiadbilim), hrematonim (eseradı) ve hrematonimi (eseradbilim), hrononim (zamanadı) ve hronomini (zamanadbilim), kozmonim (uzayadı) ve kozmonimi (uzayadbilim), mitonim (mitadı) ve mitonimi (mitadbilim), poreyonim (araçadı) ve poreyonimi (araçadbilim), pragmatonim (ürünadı) ve pragmatonimi (ürünadbilim), planetonim (gökadı) ve planetonimi (gökadbilim), toponim (yeradı) ve toponimi (yeradbilim), urbonim (kentlikadı) ve urbonimi (kentlikadbilim), zoonim (hayvanadı) ve zoonimi (hayvanadbilim).

Yukarıda dikkate sunulan sınıflandırmada bulunan kişi adları ile ilgili hem tarihî metinler taranarak hem de derleme yöntemiyle birçok çalışma yapılmıştır. Şüphesiz bu durum kişi adlarının barındırdığı bilgilerden ve toplum için öneminden kaynaklanmaktadır. Kişi adları ortaya çıktığı toplumun kültürler arası etkileşimini göz önüne sererken (Özyetgin, 2011: 22) dil bilimi, sosyoloji, halk bilimi, hukuk gibi farklı disiplinler tarafından incelenmektedir (Sakaoğlu, 2011: 9). Özel ad kategorisinde değerlendirilen kişi adlarının kaynağı özel adlar da olduğu gibi genel adlardır (Karaağaç, 2022: 629).

Eski Türk yazıtlarına ve kâğıda yazılı belgelere bakıldığında Türk boy ve topluluklarının kişilere ad vermesinde diğer toplumlarda olduğu gibi dinin büyük etkisi olduğu görülmektedir. Alfabeden önceki devirlere ait petrogliflerin / kaya üstü tasvirlerin önemli bir kısmının oluşturulma amacı kutsal olanla bağ kurmaktır. Dine dayalı kişi adlarının verilmesinin arka planında yukarıda ifade edilen düşüncenin devam ettiği görülmektedir. Aynı zamanda benimsenen din meşrulaştırılırken geleneğin sürdürülmesi ileriki dönemlerde kişisel tercihe dayalı verilen adların sayısının artışını yavaşlatmıştır. Ayrıca her din değişikliğinde yeni dinin unsurlarından oluşan kişi adlarında artış olmuş (Gülensoy ve Küçüker, 2015); benimsenen her yeni dinle Türk boy ve topluluklarının kullandıkları kişi adları geniş sahalara yayılmıştır.

L. Rasonyi eski Türk kişi adlarının kaynaklarını 1. *Totemistik adlar,* 2. *Amaçlı adlar ruhlara verilen işaretler,* 3. *Tesadüf adları,* 4. *Teofor adlar,* 5. *Ana, baba duygularını sevgisini, şefkatini gösteren adlar,* 6. *Kişilere bağlı adlar,* 7. *Rütbe, ünvan adları* olmak üzere 7 başlık altında değerlendirmiştir (Rasonyi, 1963). Bu sınıflandırma eski Türk toplumunun kişi adı vermesinde bir sistematiğinin olduğunu göstermektedir. EUHV'de bulunan kişi adlarının daha kapsamlı bir sınıflandırmaya[1] tabi tutulduğunda gelişmiş bir ad verme sistemiyle karşılaşılmaktadır. R. R. Arat'ın belirttiği gibi vesikalarda yer alan kişi adları eski Türk sosyal hayatının bazı

[1] EUHV'deki kişi adlarının tamamı başka bir çalışmada tarafımızca şu başlıklar altında değerlendirilecektir:
1. Dine Dayalı ve İnanış Kaynaklı Kişi Adları,
2. Hayvan ve Bitki Adlarından Oluşan Kişi Adları,
3. Doğada Bulunan Madde Adlarından Oluşan Kişi Adları,
4. Eşya Adlarından Oluşan Kişi Adları,
5. Gök Cisimleri Adlarından Oluşan Kişi Adları,
6. Boy ve Topluluk Adlarından Oluşan Kişi Adları,
7. Bünyelerinde Askerî ve İdari Ünvanları Barındıran Kişi Adları,
8. Olumlu Anlam Taşıyan Adlardan Oluşan Kişi Adları,
9. Olumsuz Anlam Taşıyan Adlardan Oluşan Kişi Adları,
10. Eylem Kökünün Üzerinde Görevli Dil Ögelerinin Kalıplaşmasıyla Oluşan Kişi Adları,
11. Kişilerin Fiziksel Özelliklerinden Oluşan Kişi Adları,
12. Meslek Adlarından Oluşan Kişi Adları.

hususları ile ilgili bilgiler barındırırken Türk boy ve toplulukları tarafından kullanılan kişi adlarının araştırılmasına imkân vermektedir (Arat, 1987: 534).

Hem kişiler arası hem de kişilerin devletle ilişkisini düzenleyen bu vesikalar konularına göre borç, alım, satım, kiralama, rehin, vakıf, vasiyetname, takas, evlat edinme, buyruk belgelerinden oluşmaktadır (İzgi, 1987; Keskin, 2022).

Bu belgelerin eski Türk dili ve kültürü açısından değerlendirildiğinde birçok evrensel değeri taşıdığı göze çarpmaktadır. Günümüzden yaklaşık 1000 yıl önce resmî belgelerde imza karşılığı olarak mühür kullanılması hukuk tarihi açısından önemliyken Türk boy ve topluluklarının çeşitli amaçlarla kullandığı damga geleneği belgelerde kollektiften bireysele doğru gelişimini tamamlamıştır. Belgelerin tarihlendirmelerinde on iki hayvanlı Türk takvimi işlevsel biçimde kullanılmıştır. Giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinin kesin ifadelerle belirlenebildiği vesikalar söz varlığı bakımından oldukça zengin görünmektedir. Eski Türk tarımı, vergi sistemi, eski Türk hukuku başta olmak üzere birçok alanda terim anlamlı kavram işareti kullanılmıştır. Ayrıca bazı ceza ve itirazlar için kalıplaşmış dil ögelerinden yararlanılmıştır. Söz varlığını oluşturan bir diğer önemli unsurlar kişi adlarıdır.

Vesikaların içerisinde Türkçe veya başka dillerden ödünçlenmiş birçok kişi adı yer almaktadır. EUHV'deki kişi adları ile ilgili yapılmış bazı çalışmaları dikkate sunmakta fayda bulunmaktadır. B. Keskin tarafından hazırlanan *Eski Uygur Hukuk Belgeleri* (2022) adlı araştırmada vesikalarda bulunan tüm kişi adları çalışmanın dizin kısmında yer almaktadır. Yöntem bölümünde belirtileceği gibi bu çalışmada "Dine Dayalı Kişi Adları" söz konusu eser taranarak belirlenmiştir. E. K. Amanoğlu (2000) EUHV'de kişi adlarına odaklanan öncü çalışma olarak nitelendirilebilecek makalesinde Türkçe kişi adları dışında sebepleriyle beraber yabancı dilden ödünçlenen kişi adlarını, dine dayalı kişi adlarını ve kişi adlarının morfolojik, sentaktik yapısını dikkate sunmuştur. Daha sonra *Kadim Uygur Türklerinin Onomastikası* adlı eserinde (2014) yer alan "Turfan Uygurlarının Ad Sistemi" bölümünde eski Uygur kişi adlarını, verilmelerinde etkili olan kaynaklara göre 14 farklı başlık altında incelemiştir. 2025 yılında eser bazı güncellemelerle Türkiye'de de yayınlanmıştır.

İki veya daha fazla ögeden oluşan kökeni farklı dillere dayanan kişi adları "melez kişi adları" olarak tanımlanmaktadır. A. Karadavut (2022) EUHV'de melez kişi adlarını saptadığı çalışmasında 51 melez kişi adı tespit etmiş; en fazla Sanskritçe - Eski Uygurca yapısında kişi adı kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır. EUHV'de kişi adları ile ilgili A. N. Tüfekçi (2023) tarafından hazırlanan Yüksek Lisans tezi farklı araştırmacılar tarafından yayınlanan EUHV metinlerindeki kişi adlarının listesini kapsamaktadır.

Bu çalışmada yukarıda bahsedilen çalışmalardan farklı olarak Türk boy ve topluluklarının hayatlarının her alanına sinmiş dinî ögelerin EUHV'deki kişi adlarında nasıl yer aldığının tespiti amaçlanmıştır. Ayrıca eski Uygur toplumu özelinde genel olarak da eski Türk toplumundaki dine dayalı kişi adlarının ifade ettiği kültürel değerler detaylandırılmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılarak EUHV'deki dine dayalı kişi adları tespit edilmiştir. Kişi adlarının bünyesinde bulunan ünvanlar da incelemeye dahil edilerek incelemeye konu olan öge kalın harflerle belirtilmiştir. Kişi adlarının bulunduğu bazı cümleler açıklamaların altında dikkate sunulmuştur. Çalışmanın amacı Keskin (2022) tarafından yayımlanan EUHV'deki kişi adlarının ışığında eski Uygur hatta eski Türk toplumunun dinî yaşamına ait ögeleri ve bu ögelerin ifade ettiklerini saptamaktır.

3. Bulgular

3. 1. Dine Dayalı Kişi Adları

EUHV'de *Inanç, Inanççı, Inançu* gibi *inan-* kökünün üzerine eylemden ad türeten görevli dil ögelerinin getirilmesiyle oluşmuş "inanç, inanıcı / inanan" anlamlarına gelen genel dinî kavramlardan oluşan kişi adlarının dışında Budizm'in, Eski Türk dininin ve İslamiyet'in etkisiyle oluşmuş birçok kişi adı bulunmaktadır.

3.1.1. Budizm ile İlgili Kişi Adları

Hindistan kaynaklı felsefi bir din ya da inanış biçimi olan Budizm özetle *darma*dan (Budist öğreti) ve kurucusu Buddha'nın bazen gerçek bazen de mitolojik hayatından oluşmaktadır. Budizm M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkarak Orta Asya'nın diğer bölgelerine yayılmıştır (Günay ve Güngör, 2019: 144).

Budizm'in Türk kültürü ile ilk etkileşimi MS I. yüzyılda Kuşan Devleti kurucusunun Budizm'i benimsemesi ile olduğu düşünülmektedir (Ekrem, 2002). Budizm'in eski Uygur toplumu tarafından benimsenmesine kadar kronolojik olarak Hunlar, Tabgaçlar, I. ve II. Türk Kağanlıkları tarafından bilindiği ve bu kağanlıklara mensup bazı yöneticilerin veya yönetilenlerin Budizm'e eğilimi olduğu söylenebilir. I. Türk Kağanlığı Dönemi'nde dikilmiş Mahan Tigin ile Tatpar Kağan'ın (Taspar Kağan'ın) ortak hükümdarlıkları dönemi olan 572-580 yılları arasında gerçekleşen olayların anlatıldığı (Alyılmaz, 2003: 13; Ölmez, 2021: 65) Bugut Yazıtı'nın Soğdça yazılmış yüzünde *nom*[2] kavram işaretinin bulunması (Yoshida, 2009: 104-105); Brāhmī harfleriyle yazılmış bir yüzünün olması bu yazıtın Türk boy ve topluluklarının Budizm ile temasını kanıtlayan ilk somut örneklerinden olduğunu göstermektedir. I. Türk Kağanlığı Dönemi'ne ait Hüis Tolgoi Yazıtı'nda *bodisatva, buda,* kavram işaretlerinin bulunması (Vovin, 2018: 303) o devirde yöneticiler ve muhtemelen halk tarafından Budizm'in bilindiğini düşündürmektedir. Ayrıca Uygurların Köktürk Kağanlığı Dönemi'nde Budizm ile tanıştığı Pusa İlteber'in adındaki Pusa'nın Sanskritçe Bodhisattva'dan geldiği görüşü bulunmaktadır (İzgi, 1986: 22). II. Türk Kağanlığı Dönemi'nde dikilen yazıtlarda Budizm'e ait somut bir veriye rastlanmamaktadır (Donuk, 2001). II. Türk Kağanlığı Dönemi'nin en önemli kişiliklerinden Bilge Tonyukuk Türk boy ve topluluklarının geleneksel yaşayışlarını, inanışlarını sürdürerek refaha kavuştuğu düşüncesini desteklemiş (Alyılmaz, 2021) ve bu döneme damga vuran Bilge Kağan'ı, Köl Tigin'i bu anlayışla yönlendirmiştir (Taşağıl, 2021: 369). Çin yıllıklarındaki bilgilere göre Bilge Kağan'ın kale ve surlar yapmak; mabetler ve tapınaklar inşa etmek istemesine karşın Bilge Tonyukuk II. Türk Kağanlığı'nın politik başarısındaki sırrı devamlı aynı yerde oturulmaması / tam bir yerleşik hayatın olmaması ve yabani hayvanların avlanması dolayısıyla silah kullanmaya alışık olmalarına dayandırırken mabet ve tapınaklarda yapılan ibadetin insanları insancıl ve zayıf olarak yetişmesini sağladığını dolayısıyla mücadeleci olmanın, savaşmanın ve güçlenmenin yolunun bu olmadığını ifade etmiştir (Togan vd., 2006: 302). Anılan yıllıklarda geçen mabetler ve tapınaklar pasivize bir hayat anlayışına sahip Budizm'e ait olmalıdır. Anılan sebeplerle II. Türk Kağanlığı Dönemi'nde dikilen hatta Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi'nde dikilen yazıtlarda Budizm'in devlet dini olamamasından ya da yöneticiler tarafından Budizm'e muhalif bir anlayış geliştirildiğinden Budizm'e ait bir kavrama rastlanmamıştır. Ötüken Uygur Devleti'nin yıkılışından sonra Doğu Türkistan bölgesine yoğun Uygur göçleri sonucunda bölgedeki Uygur nüfusu artmıştır. Uygurlar daha önce eski Türk dinine mensup olsalar da Ötüken Uygur Devleti Dönemi'nde Bögü Kağan'ın Manihaizm'i benimsemesiyle bu yeni din ile tanışmıştır. Yukarıda kısaca değinildiği gibi Türk boy ve topluluklarının veya kağanlıkların Budizm ile temasının uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Uygurların göç ettiği Doğu Türkistan'da bulunan Kuça, Kum Tura, Akdağ, Karaşar, Kiriş, Şorcuk gibi kentler önemli Budist merkezleridir (Günay ve Güngör, 2019: 158). Turfan başta olmak üzere anılan bölgede bulunan dinî içerikli ve din dışı konulu metinler, Türk dili ve edebiyatının Eski Uygur Türkçesi Dönemi olarak adlandırılan döneminde oluşturulmuş ve külliyat olarak nitelendirilebilecek zengin bir edebiyat ekolünün oluşmasını sağlamıştır. Özellikle dinî içerikli metinler içerisinde Budizm çevresinde oluşturulan metinler sayı bakımından diğer dinî içerikli metinlere (Manihaizm, İslamiyet, Hristiyanlık) göre daha fazladır. Bu metinler şekil ve kültürel özellikleri açısından da farklılık arz etmektedir. Budist Uygur edebiyatı metinleri tasavvufî, felsefî ve ahlaki konularda yazılmış; büyük bir bölümü Çince, Soğdca, Toharca, Tibetçe ve Sanskritçeden uyarlanarak çevrilmiştir (Alyılmaz, 2015: 208). Metinlerde yer alan Buddha'yı ya da yardımcılarını temsil eden kavramlar, rahip, keşiş, öğretmenler, Budizm'e göre mutlaka uygulanması gereken kavramları ifade eden orucu, öğretiyi karşılayan sözcükler Turfan coğrafyasında meydana getirilmiş EUHV'deki kişi adlarında tanıklanmıştır.

Budizm'in etkisi ile oluşmuş kişi adları aşağıda dikkate sunulmuştur:

- **Açari**

Açari Beg / Bulat **Açari** / Bulda **Açari** / Jam Kaşi **Açari** / Karşa **Açari** / Kevşedü **Açari** / Kutaçuk **Açari** / Mekyedentepi Keşi **Açari** / Setmiday **Açari** / Üküş Kaya **Açari** / Virya **Açari** / Yavlak Öz **Açari** / Yetmiş Kaya **Açari**:

Açari kişi adının kökeni Sanskritçe *ācāryā* kavram işaretine dayanmaktadır (Wilkens, 2021: 3). Söz konusu kavram işareti "ruhani öğretmen, usta, öncü öğretmen" anlamlarına gelmektedir (Soothill ve Hodous, 2010:

[2] Wilkens'e göre (çev. Celalettin Bulut Bostan; 2024: 91) yazıtta bulunan nom kavram işaretinin Manihaistlerden alındığı düşüncesi kanıtlanabilir bir olgu değildir.

686; Monier-Williams, 1986: 131). Budist Uygur edebiyatının bilinen eserlerinden *Maytrısimit* ve *Altun Yaruk*'da *açari* kavram işareti "öncü öğretmen, üstat" anlamıyla yer almıştır:

prtnayarakşt ***açari*** *tohrı tilintin türk tilinçe aktarmış maytrısimit nom bitigde maytrı bodisvt tujit teŋri yėrintin yėrtinçüke inmek atlıg onunç ülüş tükedi*: "Prtnayarakşt'nın (üstat) Tohar dilinden Türk diline çevirdiği Maytrısimit (adlı) din kitabında Mayrtı bodhisattvanın Tusita (adlı) tanrılar diyarından yere inmesi adlı onuncu bölüm, kitap (nom) bitti" (Maytrısimit, 34/16; Tekin, 2019: 85, 214).

vaybaş şastarlarag arsayın içmiş aryaçntri bodisavat kşi ***açari*** *entkek tilintin tohrı tilinçe yaratmış prtirakşit krmavazaki tohrı tilintin türk tilinçe evirmiş maytrısimit nom bitigde maytrı bodisavatnıŋ toyın bolmak atlıg ikinti (ülüş) tükedi*: "Vaibhasika şastralarını iksir gibi içmiş olan üstat Bodhisattva Aryacandranın Hint dilinden Tohar diline çevirdiği ve Prajnaraksita Krmavaziki'nin Tohar dilinden Türk diline çevirdiği Maytrısimit (adlı) din kitabında Maytrı Bodhisattva'nın rahip olması adlı ikinci (bölüm) bitti" (Maytrısimit, 19/48-55; Tekin, 2019: 68, 204).

Gitso samtso atl(ı)g ***açari***: "Gitso Sam(a)tso adlı üstat" (Altun Yaruk Sudur 1580/82; Gulcalı, 2021: 429).

Açari kavram işaretinin yukarıda belirtildiği üzere EUHV'de birçok kişi adında bulunması eski Türk toplumunun öğrenmeye ve öğretmene verdiği önemi göstermesi açısından önem arz etmektedir.

v(i)rhardaki ***açari*** *beg … yakaka tutdum*: "Manastırdaki Açari Beg kiraladım" (U 5270; USp 141; SUK 70; Keskin, 2022: 156).

bu tört (sıçılıg) yėr üze üküş kaya ***açari*** *yėtmiş kaya* ***açari*** *erklig bolzun*: "Bu dört sınırlı yere Üküş Kaya Açari, Yetmiş Kaya Açarı sahip olsun" (U 3907; USp 44-46; SUK 64-65; Keskin, 2022: 168).

- **Burhan / Budaşiri**

Ked **Burhan** / **Burhan** Kulı **/ Burhankı / Budaşiri / Budaşiri** Bahşı

Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinde Buddha karşılığı olarak sıklıkla kullanılan kavram işareti *Burhan / Burkan*'dır. "Tam bilinç, tam aydınlanma, uyanmış" (Tokyürek, 2019: 68; Monier-Williams, 1986: 733) anlamına gelen Buddha şüphesiz Budizm'i benimseyen boy ve topluluklar için en önemli rol modeldir. Türk boy ve toplulukları insan beyninin çalışma ve algılama biçimine de uygun olarak yeni kavramları işaretlerken (mevcut kavram işaretlerine farklı anlamlar da yükleyerek) birden fazla sözcükten oluşan (çoğunlukla iki veya daha azla parçalı / sözcüklü) kalıcı kavram işaretleme metodu olan söz dizimsel yöntemle de kavramları işaretlemiştir (Alyılmaz, 2018: 13)

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *burhan* kavram işareti ile diğer kavram işaretleri arasında ilişki kurularak söz dizimsel yöntemle yeni kavramlar türetilmiştir. *Burhan erdini* "Buddha cevheri" (Wilkens, 2007); *burhan köŋül "Buddha gönlü"* (Zieme, 1985); *burhan kutı* "Buddha kutu" (Uzunkaya, 2024); *burhan nomı* "Buddha kuralı" (Kaya, 2021; Tekin, 2019); *burhan yolı* "Buddha yolu" (Zieme, 2000); *burhanlar biligi* "Buddha bilgisi" (Zieme, 2000; Kaya, 2021); *burhanlar uluşı* "Buddha ülkesi" (Tokyürek, 2012); *burhanlar yarukı* "Buddha ışığı" (Zieme, 2009); *burhan yeri* "Buddha yeri" (Zieme, 2000) bu kavramlardan bazılarıdır. EUHV'de Budhha'nın Eski Türkçe karşılığı olan *Burhan / Burhankı* kavram işaretlerinin muhtemelen Budizm'deki en üst mertebeyi ifade ettiği için kişi adı olarak kullanım sıklığı oldukça azdır.

Moğol Yuan Hanedanlığı'nda nüfuzlu Uygur ailelerine mensup kişilerin kullandığı *şiri* yapısıyla biten *Unaşiri, Sukaşiri, Budaşiri, Davadaşiri* gibi Budizm'in kavram alanına giren sözcüklerden oluşan kişi adlarına rastlanmıştır (Oda, 1978: 40). EUHV'de *Budaşiri Bahşı* olarak tespit edilen kişi adındaki *bahşı* "rahip" sözcüğünün bulunması Oda'nın düşüncesini kanıtlar niteliktedir. *Budaşiri* ya da *Buddha*'nın kişi adı olarak kullanılması Clark (1975) tarafından vesikaların insanlar arası ilişkinin bir sonucu olarak kutsal kavramların dinî boyutun ötesine geçip sıradan günlük hayatın bir parçası olmasıyla açıklanmaktadır. *Budaşiri* kişi adının bulunduğu belgelerin yazıldığı dönemin tespiti hakkında da bilgi barındırması kişi adlarının önemini ortaya koymaktadır.

tanuk ked ***burhan***: "Tanık Ked Burhan" (SUK 116-117; Keskin, 2022: 210).

tanuk ***budaşiri***: "Tanık Budaşiri" (U 5244; SUK 167; Keskin, 2022: 290).

• **Baçak**

Baçak / **Baçak** Kulı / **Baçak** Togrıl / **Baçak** Turmış:

DLT'de "Hristiyan orucu" anlamı verilen (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 177) kavram işareti Budizm çevresinde oluşturulmuş Uygur metinlerinde de "oruç" anlamıyla yer almıştır. Budist rahiplerin dolunayda ve yeni ayda; müritlerin ise evde altı oruç gününde oruç tuttukları bilinmektedir (Tokyürek, 2019: 232). *Baçak* kavram işaretine Manihaist çevreye ait *Huastuanift*'te de rastlanmaktadır. *Baçak* hem tek başına hem de kişi adının birinci ögesi olarak EUHV'de yer almaktadır.

*bu yėrniŋ sıçısı öŋdün yıŋak beki **baçak** olarnıŋ ögen küntün yıŋak ok turmış tutuŋnuŋ yėr kėdin yıŋak yol tagdın yıŋak bekinin **baçak**nıŋ yėr adırar*: "Bu yerin sınırını doğu tarafından Beki (ve) Baçak'ın kanalı, güney tarafından Turmış Tutuŋ'un yeri, batı tarafından yol, kuzey tarafından Beki (ve) Baçak'ın yeri ayırır" (USp 202-203; SUK 16-17; Keskin, 2022: 121).

*men **baçak** turmış ara temür akaka ayıtıp bitidim*: "Ben Baçak Turmış Ara Temür ağabeye sorup yazdım" (U 5244; USp 6; Keskin, 2022: 289).

• **Buyan**

Buyan / Buyan Kaya **/ Buyan** Şıŋkur **/ Buyan** Temür **/ Buyan** Kulı **/ Buyan** Toŋa **/ Buyan** Turmış **/ Buyançuk**:

Budist Uygur metinlerinde *buyan, buyan bügteg, buyan edgü kılınç, buyan evir*- olarak çeşitli versiyonlarına rastlanan (Çetin, 2021: 209) sözcüğün Sanskritçe anlamı "iyi, doğru"dur (Monier-Williams, 1986: 632). Soğdça (*pwny'n*) Eski Uygur Türkçesine *buyan* olarak geçmiştir (Wilkens, 2021: 207).

Budizm çevresinde oluşturulmuş metinlerde "sevap" anlamıyla da yer alan kavram işareti *Buyan* biçiminde tek başına; küçültme eki ile beraber *Buyançuk* yapısında ve bazı kişi adlarının birinci ögesi olarak EUHV'de tespit edilmiştir. Sevap, iyi hareket, doğruluk gibi anlamlara gelen *buyan* kavram işareti eski Türk toplumunun kişilerde bulunması gereken iyilik yapma ve doğruluk gibi değerlere verdiği önemi kanıtlar niteliktedir.

*bu nişan m(e)n tanuk **buyan** kaya*: "Bu nişan ben tanuk Buyan Kaya'(nındır)" (U 5263; USp 122-123; SUK 111-112; Keskin, 2022: 183).

*tagtın yıŋak **buyançuk**nuŋ örtgün adırar*: "Kuzey tarafından Buyaçuk'un harman yeri ayırır" (USp 202-203; SUK 16-17; Keskin, 2022: 121).

• **Darma / Nom**

Altın **Darma** / Açari **Nom** / **Nom** Kulı / Yikuy **Nom** / **Nomdaş** Kutı Sevinç:

Manihaizm'de öğreti karşılığında kullanılan *nom* kavram işareti Budizm'de *darma* ile ifade edilmiştir (Clauson, 1972: 777). Ancak her iki kavram işaretinin birbirinin yerine kullanımı konusunda kesin bir ayrım bulunmamaktadır. Sanskritçe *dharma* kavram işaretinin ödünçlenmesiyle kullanılan sözcüğün anlamı "Budist öğreti"dir (Wilkens, 2021: 243).

Darma, Budizm'in "üç hazine / mücevher" olarak adlandırılabilecek *triratna* yapısının bir ögesini oluşturan kavramdır. *Darma* Budizm'e mensup kişilerin davranışını düzenleyen uyulması gereken evrensel ve ahlaki kurallar bütününden oluşur (Willemen, 2004: 218). Aynı zamanda Buddha'nın öğretisini ve doktorinini de temsil eden (Tokyürek, 2019: 208) *darma* Altun Yaruk'tan anlaşılacağı üzere saygı duyulan bir cevherdir (Kaya, 2021). *Darma*yı ifade etmek için nom kavram işareti (*nom kapıgı* "darma kapısı", *nomlug kezig* "darma yolu", *nomlug inyana bilge bilig* "darma bilgisi", *nomlug şasın* "darma dini", *nomlug toyın* "darma öğretmeni", *nomlug aş* "darma yemeği", *nom tatıgı* "darma tadı", *nomlug küvrüg* "darma davulu", *darmaçakir nom tilgen* "darma tekerleği", *nom agılık* "darma hazinesi", *nomlug yagmur* "darma yağmuru", *tört kertü nom* "darmanın dört gerçeği", *nomlug mahasumudar ulug taloy ügüz* "darma denizi / okyanusu", *nomlug kemi* "darma gemisi", *nomlug orun* "darma yeri", *nom ėligi* "darma hükümdarı", *nomlug labay* "darma kabuğu", *nomlug tog* "darma tuğu", *nomlug yaruk yula* "darma meşalesi", *nomlug yaruk* "darma ışığı", *nom uguşı* "darma kökü", *nom yarlıg* "darma hükmü", *çınju nom tözi* "darma esası", *nomlug sav* "darma sözü") (Tokyürek, 2019) gibi diğer birçok kavram işareti ile bir araya gelerek Budizm için yeni kavramlar ve semboller oluşturmuştur.

Darma ve *Nom* kişi adlarının birinci ve ikinci ögesi olarak EUHV'de yer almıştır. Ayrıca *nom* kavram işaretinin üzerine Eski Türkçe Dönemi'nin sık kullanılan eklerinde olan (Erdal, 1991: 119) /+daş+/ addan ad yapan görevli dil ögesinin gelmesiyle oluşmuş *Nomdaş* biçiminde kişi adı tespit edilmiştir. EUHV'de Budizm

çevresinde oluşturulmuş metinlere paralel olarak aynı kavram alanına ait *Darma* ve *Nom* kişi adlarından nom veya nomdan türetilmiş kişi adları daha fazla tercih edilmiştir.

*bir ton altın **darma** iki kara kaya bir yölek bir bile bir ton bu iki kepezlig tonka bir kölük böz tegeley bėrzün*: "Giyecek (olarak) Altın Darma iki, Kara Kaya bir, Yölek bir (tane versin). Bu iki pamuklu giyeceğe (karşılık) bir yük pamuklu ceket versin" (U 5291; Keskin, 2022: 234).

*birginçe bar yok bolsar men **nom** kulı evtekiler bile köni berzün:* "Verinceye kadar kaybolursam Nom Kulı evdekiler ile doğru bir şekilde versin" (U 5260; USp 1-2; SUK 112-113; Keskin, 2022: 181).

• Şila / Şilavanti / Şilasti

Çintso **Şila /** Kiŋdsuin **Şila /** Mansu **Şila /** Mısır **Şila /** Mirtso **Şila** / Sivküy **Şila /** Titso **Şila** / Taytsı **Şila /** Toynak **Şila** / Toyın Kulı **Şila** / Nomdaş **Şilavanti** / **Şilavanti** Puşiri / Toyın **Şilavanti** Vapsto **Şilavanti /** Esen Buka **Şilasti:**

EUHV'de Budizm'de "ahlak, doğru davranış" anlamlarına gelen *śīla* (Wilkens, 2021: 650) kavram işaretine dayanan *Şilavanti*, *Şilasti* veya kısaltılmış biçimde *Şila* kişi adlarında sıkça tercih edilmiştir. Anılan kişi adları "ahlaka uygun davranan kişi" anlamına gelmektedir (Yamada, 1993: 284). Budizm'in dayandığı üç ana temeli oluşturan saddhā (iman), samadhi (zihnini toplama / meditasyon) kavramlarının üçüncüsü *śīla*dır. Bu alanlar zamanla alt bölümlere ayrılarak iman, doğru anlayış ve doğru düşünceye; ahlâk, doğru söz, doğru davranış ve doğru geçime; meditasyon da, doğru (rûhi) niyet, doğru düşünce ve doğru anlayışa dönüşmüştür (Güç ve Sert, 2020: 15).

*m(e)n çintso **şila** yme bir egsüksüz tükel bertim*: "Ben Çintso Şila eksiksiz tamamen verdim" (SUK 124-126; Keskin, 2022: 204).
*sekizke **şilavanti** puşiri bitig kıltım*: "Sekizinde Şilavanti Puşiri senet hazırladım" (U 5591 + U 5304; Keskin, 2022: 303).
*tutuŋ tükele esen buka **şilasti** atlıg beg başlap uygur urug kadaş ükşinte ...*: "Tutuŋ, Tükele, Esen Buka Şilasti adlı beylerden başlamak üzere Uygur ailesinin huzurunda …" (SUK 142-144; Keskin, 2022: 222).

• Toyın

Toyın / **Toyın** Körklüg / **Toyın** Kulı / Kan **Toyın** Tutuŋ / **Toyın** Şilavanti / **Toyın** Kulı Şila / **Toyınçog** / **Toyınçog** Tarkan /

Keşiş ya da rahip (DTS, 1969: 572) olarak Türkiye Türkçesine aktarılabilecek *toyın* kavram işaretinin kökeni Çince *dao ren* sözcüğüne dayanmaktadır (Wilkens, 2021: 735). EUHV'de kişi adı olarak da tespit edilmiştir. Budizm'de din adamları hem dinin öğretilmesinde hem de farklı milletlere yayılmasında önemli rol oynamışlardır (Esin, 1978: 59).
*bu nişan men tanuk **toyın**nıŋ ol*: "Bu nişan ben tanık Toyın'ındır" (SUK 100-101; Keskin, 2022: 201).
*bu tört sıçı içinteki yerke miŋ yıl tümen künke tegi **toyınçog** erklig bolzun*: "Bu dört sınır içindeki yere bin yıl on bin güne kadar Toyınçog sahip olsun" (SUK 18-19; Keskin, 2022: 127).

• Şabi

Şabi / Şabi Buka / Bulat **Şabi** / **Şabi** Tutuŋ:

Rahip veya keşiş olmadan önceki aşamada bulunan kişiler Eski Uygur Türkçesine Çinceden ödünç alınan *sha mi* (Wilkens, 2021: 640) kavram işareti ile ifade edilmektedir. Bazı fonetik değişikliklere uğrayarak sözcük *Şabi* biçiminde EUHV'de kişi adı olarak bulunmaktadır.
*bu tamga men **şabi**nin ol*: "Bu damga ben Şabi'nindir" (U 5241; SUK 10-11; Keskin, 2022: 118).
*tanık **şabi** buka*: "Tanık Şabi Buka" (USp 98-99; SUK 53-54; Keskin, 2002: 145).

• **Lama**

Sarıg **Lama**:

Tibetçe *bla ma* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesindeki karşılığı olan *lama* kavram işareti "öğretmen, Guru" anlamına gelmektedir (Wilkens, 2021: 451). Dinlerin veya inanışların inanırları tarafından benimsenen ilk hâlinin çeşitli nedenlerle farklı yorum ve uygulamalar getirilerek birtakım değişikliklere uğrayıp kabul edilmesi tarihin çeşitli dönemlerinde karşılaşılan bir durumdur. Budizm'de de Tibet'te ortaya çıkmış Tibet Budizmi, Lamaizm, Tantrik Türk Budizmi olarak adlandırılan (Ölmez ve Uzunkaya, 2017: 63; Polat, 2020: 601; İsi, 2020: 112) ekolle ilgili Eski Uygur Türkçesine çevrilmiş metinler bulunmaktadır. Metinlerden anlaşılacağı üzere eski Türk toplumu tarafından Budizm'in Tibet Budizmi kolunun da benimsendiği anlaşılmaktadır. Anılan kolun ne zaman ve hangi sebeple ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler bulunsa da (Wedemeyer, 2013: 18) eski Türk toplumu arasında yaygınlaşması Moğol Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Vesikaların ilk oluşturulduğu dönem olan Turfan Uygur Devleti'nin yıkılarak Moğol Devleti'ne tabi olmasından sonra da oluşturulan vesikalar bulunmaktadır. Belgelerin tarihlendirilmesinde çeşitli ölçütler kullanılmaktadır. Kişi adları, Lama kişi adı örneğinde olduğu gibi hem benimsenen din veya inanışın kolu hakkında hem de yazıldığı dönem hakkında bilgiler barındırmaktadır. Lama da Lamaizm'i öğreten kişilere verilen "öğretici, din öğretmeni" anlamlarına gelen bir ünvandır. EUHV'de anılan kişi adı yalnızca bir belgede tespit edilmiştir.
sarıg ***lama****nın kendü buka borluk kaya bag adırar*: "Sarıg Lama'nın, Kendü Buka'nın bağı Kaya'nın bağı ayırır" (SUK 36-37; Keskin, 2022: 134).

3.1.2. Eski Türk Dini ile İlgili Kişi Adları

• **Kut**

Kut / **Kut** Arslan / **Kut** Beg / **Kutaçuk** / **Kutadı** / **Kutadmış** / **Kutadmış** Apa / **Kutadmış** Kaya / **Kutadmış** Yegen / **Kutal** / **Kutalmış** / **Kutı** / **Kutlug** / **Kutlug** Apa / **Kutlug** Bars / **Kutlug** Bay / **Kutlug** Buka / **Kutlug** Bürt / **Kutlug** Kaya / **Kutlug** Şıŋkur / **Kutlug** Temür / **Kutlug** Temür Tayak / **Kutlug** Tapmış / **Kutlug** Taş / **Kutlug** Toŋa / Sırt **Kutlug** / Tıŋ Turgan **Kutlug**:

Eski Türk dininin en temel ve yöneticiler için en işlevsel kavramlarından birisi kuttur. Özel kişilere veya yöneticilere verilen kut (Divitçioğlu, 1987), eski Türk dinine göre Tanrı tarafından lütfedilir. Yazıtlar döneminden sonra anlam çeşitliliği artarak kut; "mutluluk, saadet, talih, devlet, baht, kısmet" (Nadalyayev vd., 1969: 267) gibi anlamları ifade eden bir kavram hâline gelmiştir. Ögel'e göre (2015: 439) Hun imparatoru Mete "Teŋri Kutu" ünvanını taşımaktaydı. Kut ile ilgili önemli bilgilerin edinilebildiği kaynakların başında Orhun Yazıtları gelmektedir. Kutun işlevi Orhun Yazıtları'nda şöyle belirtilmiştir:
teŋri yarlıkadun üçün, [ö]züm ***kut****um bar üçün kagan olurtum*: "Tanrı lütfettiği için, benim kutum olduğu için kağan (olarak tahta) oturdum" (Köl Tigin Güney 9; Tekin, 2020: 36; Alyılmaz, 2005: 31) ifadesinden anlaşılacağı üzere kağan olarak tahta çıkmanın en önemli şartlarından biri Tanrı tarafından verilen kuta sahip olmaktır. Köl Tigin Yazıtı'nda yer alan başka bir ifadede Köl Tigin'in annesinin de kuta sahip olması kutun Tanrı tarafından yönetici aileye de verildiğini göstermektedir:
umay teg ögüm katun ***kut****ıŋa, inim köl tigin er at bultı*: "Umay gibi (Umay'a benzeyen) annem hatunun kutu sayesinde kardeşim Köl Tigin erkeklik adını elde etti" (Köl Tigin Doğu 31; Tekin, 2020: 44; Alyılmaz, 2005: 46).
Ayrıca eski Türk toplumunda erkeklik adı elde edilirken ad veren kişilerin "kutlu" olması (Kalafat, 2018: 100) kutun bir başka işlevine işaret etmektedir.
Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtlarından II. Karabalgasun Yazıtı'ndaki *kök : t(e)ŋride :* ***ḳuṯ****(u)m : ẏuẏḳa : ḅolṭı : ẏ(a)ġıẕ : y(e)rde : ẏoḷım : ḳışġa : ḅoḷṭı* veciz ifadesi Türk yaşayış ve inanışında kutun önemini vurgulayan önemli ifadelerdendir. (Özönder; 2001; Ölmez, 2018: 50; Aydın, 2021: 88; Şen, 2025). Bu cümlelerden kutun Tanrı tarafından verildiği, kutun ince olmasıyla (kısa olması) dünyadaki yaşamın da kısa olması anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi'ne bir mezar taşı niteliğinde olan yazıtta *kut* kavram işaretinin varlığı o dönemde eski Türk dininin hâlâ yaygın olduğunu göstermektedir.
Yazıt dikme geleneğinin ardından farklı dinlerin benimsenmesi ya da yeniden taraftar bulmasıyla Ötüken Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasından sonraki dönemde ortaya çıkan dinî içerikli metinlerin oluşturulduğu eski Uygur edebiyatında *kut* kavramı varlığını devam ettirmiştir. Eski Türk dinindeki kağana atfedilen kutsal

özellik, Mahayana Budizmi'nde *Burkan Kutu* şeklinde tespit edilmiş "bodhisattva-hükümdar" tipinin metinlerde bulunmasına imkân vermiştir (Günay ve Güngör, 2019: 171). Türk dili tarihinin en önemli dil yadigârlarından olan Yusuf Has Hacip tarafından yazılmış Kutadgu Bilig hem bu hem de öbür dünyada mutlu olmanın yollarını ve şartlarını açıklayan bir eserdir. Eserde kut ile ilgili birçok bilgi yer almaktadır (Arat, 2008). Eserin 1980. beytinde Orhun Yazıtları'na paralel olarak kutun Tanrı tarafından verildiği, yöneticilerinin kutu iyiyse halkında kutunun iyi olacağı (891) ifade edilirken kutun eserde "mutluluk" anlamında kullanılmasıyla kavram alanı genişlemiştir

tapugka kelip ***kut*** *kapugda turur / kapugda turuglı tapugda durur*: "Mutluluk hizmet için gelmiş kapıda durur / kapıda duran kulluk için durur*"* (Kutadgu Bilig 100; Arat, 2008: 106).

Köktürk harfleriyle oluşturulmuş yazıtlarda kut köküne dayalı birçok kavram işareti kişi adı olarak kullanılmıştır. Köktürk harfli yazıtlara bakıldığında kut ya da bu kökten türetilmiş gövdelerin tespit edildiği diğer biçimleri ad / adlarının bir ögesini kişi adı olarak kullanan kişiler genellikle yönetici sınıfa mensuptur. Yazıtlarda bulunan yönetici kişilerin adlarında **Kutlug** kavram işareti yaygın biçimde şöyle yer almaktadır: **Kutlug** Kunçuy (Kutlug Kunçuy; Alyılmaz, 2015: 349), Alp **Kutlug** Bilge Han - Alp **Kutlug** Bilge Kağan (Hoid Tamir VI; Aydın, 2017: 5), **Kutlug** (Mutrın Temdeg; Alyılmaz, 2004: 2), Bilge **Kutlug** Tarkan Seŋün - Bilge Tarkan **Kutlug** Yagma - **Kutlug** - **Kutlug** Bilge Seŋün (Tariat; Mert, 2009: 179), Boyla **Kutlug** Yargan - **Kutlug** Baga Tarkan Öge (Suci / E 47; Sertkaya, 2001: 311). Ayrıca Eski Türkçe Dönemi'nde kut kavram işaretinden türetilmiş "kut bul-, kut kolunç, kut ülüg, kutad-, kutan-, kutsız…) gibi pek çok sözcük bulunmaktadır (Alyılmaz, 2015: 354). EUHV'de eski Türk yaşayış ve inanışının önemli ögelerinden olan kut veya kut kökünden türetilmiş birçok kavram işaretinin kişi adı olarak kullanılması vesikaların oluşturulduğu dönemde birçok farklı din benimsense de kut kavramını eski Türk toplumunun muhafaza ettiğini kanıtlamaktadır.

bu tamga men ***kut arslan*** *saŋunnuŋ:* "Bu damga ben kut arslan (ve) saŋunun" (SUK 89; Keskin, 2022: 199).

Men ***kutaçuk*** *tunuŋ turpanta bılayukta küplüg kaplıg idişlig borum yok*: "Ben Kutaçuk Tu'nun Turfan'da Bılayuk'ta ne küpte ne kapta şarabım yoktur" (U 5837; Keskin, 2022: 353).

kutadı *oglanlarım birle köni bėrzün*: "Kutadı oğullarım ile doğru bir şekilde versin" (Keskin, 2022: 202).

men ***kutlug*** *temür yme tükel sanap berdim*: "Ben Kutlug Temür tamamen sayıp verdim" (USp 21-23; SUK 59-60; Keskin, 2022: 136).

bu kunpunı men ***kutadmış*** *bitig kılmış kün üze tükel bertim*: "Bu kuanpuyu ben Kutadmış anlaşma yapılan günde tamamen verdim" (U 3908; SUK 8-9; Keskin, 2022: 115).

- **Teŋri**

Meŋü **Teŋrim**:

Teŋri Türk dinî tarihinin sıkça tartışılan kavramlarından biridir. Hem Türkler hem de yabancı milletler tarafından yazılmış metinlerde sıkça kendisine yer bulan bu kavram işareti ile ilgili bazı görüşleri aşağıda sunmak faydalı olacaktır:

J. P. Roux (2011: 126), bu kavram işaretinin Çin yıllıklarında, *tcheng-li* biçiminde geçtiğini ve bunun şüphesiz iki heceli bir sözcük olan *Teŋri*nin Çince çeviri yazısı olduğunu ifade ettikten sonra Eski Türklerin nesnel gökyüzü ile bir tanrı olarak gökyüzü arasında bir ayrım yapıp yapmadıklarının kesin olmadığını belirtmiştir. Clauson tarafından "çok eski bir sözcük" olarak nitelendirilen *Teŋri* kavram işretinin anlamsal karşılığı olarak "gökyüzü" verilmiştir (1972: 523). Chou Dönemi'nde insan olarak düşünülen *Teŋri* (Eliade, 2003: 19) aynı zamanda Chou hükümdarının atasıydı yani hükümdar *Teŋri*'nin neslinden geliyordu (Esin, 2001: 39). F. Ağca Teŋri kavram işaretinin göğü, semayı ifade ettiğini belirterek *yir* kavram işaretinin antomini olduğunu belirtmiştir (Ağca, 2015: 209). Alyılmaz'a göre (2015: 322) Türk boy ve toplulukları Tanrı'nın yüceler yücesi olduğuna inanmış; onu hep göklerde, gökyüzünde, yükseklerde düşünmüşlerdir.

Eski Türkçe Dönemi'ne ait yazıtlara bakıldığında söz konusu kavram işareti "Tanrı, yaratıcı, gök, gökyüzü" anlamlarında kullanılmıştır.

Köl Tigin Yazıtı'nın güney yüzünün ilk satırında kağanı tayin eden / yaratan gücün Tanrı olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir:

t(e)ŋri *teg* ***t(e)ŋri****de : bolm(ı)ş*[3] *: türük : bilge : k(a)g(a)n : bu ödke : ol(u)rt(u)m*: "Tanrı tarafından yücelerde yaratılmış olan (ben) Türk Bilge Kağan bu zamanda tahta oturdum" (Köl Tigin Güney 1; Tekin, 2020: 34; Alyılmaz, 2005: 30; Alyılmaz, 2015: 320).

Yine Orhun Yazıtları'nda *Teŋri*, yeri geldiğinde kağanın kararlarını onaylamayan (Bilge Kağan Doğu 35; Tekin, 2020: 68; Alyılmaz, 2005: 131), kağana bilgi veren (Bilge Tonyukuk 6; Tekin, 2020: 74; Alyılmaz, 2005: 196) bir konumdadır.

Yenisey Yazıtları'nda "Tanrı / yaratıcı" (E- 73-2; Useev, 2011: 542) anlamının yanında "gök" anlamıyla da yer almıştır.

teŋri*deki : künke : y(e)rd(e)ki : el(i)mke : bökm(e)d(i)m*: "Gökteki güneşe yerdeki ülkeme doymadım" (E 7-3; Useev, 2011: 416-417; Aydın, 2019: 60).

Teŋri, yukarıdaki anlam ve işlevlerine ek olarak kağan ve kumandan adlarının ve ünvanlarının açıklayıcısı / kişi adının bir parçası olarak yazıtlarda kullanılmıştır:

Ongi Yazıtı'nda *Teŋriken* ünvanı "gök gibi, ilahi" anlamına gelerek kağanı ifade etmektedir (Sümer, 1999: 37).

Aşağıda belirtilen yazıtlarda da aynı işlevlerle yer almaktadır:

teŋride bolmış (e)l etmiş …….. kagan (Tes Doğu 4; Mert, 2009), …da **teŋri**de …… uygur kagan (Tes Doğu 1; Mert, 2009), **teŋri** kagan (Khoyor Khavçig Uul / Baga Khairkhan / Teŋri Kagan; Useev, 2020), **teŋri** kan (Karı Çor Tigin, Alyılmaz, 2013: 20).

Manihaist ve Budist çevrede oluşturulmuş eserlerde de *Teŋri* kavram işaretiyle sık karşılaşılmaktadır. Manihaizm'de söz konusu kavram işaretine beş Tanrı, beş unsurda rastlanılırken; Budizm'de on hayat şeklinden altıncısı Tanrı hayat kavramında ve *Buddha*'nın yerine veya *Buddha* kavram işareti ile birlikte kullanılmıştır (Tokyürek, 2017: 3).

Uygur kağanları ve yöneticilerinin de ay ve gün kavramlarıyla / göğe ait kavramlarla ile birlikte *Teŋri'*yi adlarında kullanmışlardır (Alyılmaz, 2015: 321; Taşağıl, 2020: 15, 58, 69):

teŋride bolmış alp külüg bilge kağan, ay t**eŋri**de kut bulmış alp ulug bilge kagan, kün **teŋri**de ülüg bulmış alp küçlüg bilge kağan, ay **teŋri**de kut bulmış bilge kagan, ay **teŋri**de kul bulmış alp külüg bilge kagan.

Teŋrim kavram işareti aynı zamanda şehzade ve aristokrat kadınların adlarında kullanılmıştır: Sumak **Teŋrim**, İlalmış **Teŋrim**, Kutuk **Teŋrim**, Oğul Yitmiş **Teŋrim**, Sevinç **Teŋrim**, Ustek **Teŋrim**, Ana Katun **Teŋrim**, Arıg Kunçuy **Teŋrim**, Tez Kön **Teŋrim**, Buyançuk **Teŋrim**, Tarım Kunçuy **Teŋrim**, Tadarçım **Teŋrim**, Yığmış **Teŋrim**, Kesik **Teŋrim**, Ornatmış **Teŋrim**, Sevik **Teŋrim**, Kızturmış **Teŋrim**, Yarıçuk **Teŋrim**, Kutaçuk **Teŋrim**, Ornaçuk **Teŋrim** (Donuk, 1988: 50; Quliyev, 2014: 75). Zieme'nin Uygur şahıs adları ile ilgili çalışmalarında Balaq **Teŋrim**, Ogul Kunçuy **Teŋrim**, Ödüş **Teŋrim** (1977: 73-74), Sermiş **Teŋrim**, İl Kelmiş **Teŋrim** (1979: 91-94), Sever **Teŋrim**, Artuk **Teŋrim**, Kıtay **Teŋrim** (1984: 268) kişi adları yer almaktadır.

EUHV'de Meŋü **Teŋrim** örneğinde anılan kavram işareti tespit edilmiş; Ötüken Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra *Teŋri*'nin halk tarafından kişi adı olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Birçok farklı dini benimseyen eski Türk toplumunda *Teŋri* kavram işaretinin kişi adlarında bulunması eski Türk dininin toplum üzerinde etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.

altın yıŋak meŋü ***t(e)nrim****nin borluk … tegi*: "Güney tarafından Meŋü T(e)ŋrim'in bağ … kadar" (U 6112; Keskin, 2022: 132).

3.1.3. İslamiyet ile İlgili Kişi Adları

Türk boy ve toplulukları geçmişten günümüze birçok din benimsemiştir. İslamiyet hem ortaya çıktığı dönemin şartları hem de Türk boy ve topluluklarının bu dine dayalı devletler kurmasıyla büyük kitleler tarafından kabul edilmiştir. Bu sebeple Türk dilini, edebiyatını, tarihini ve kültürünü derinden etkilemiştir. 1000 yılı aşkın bir süreden beri günümüzde de Türk dünyasında en çok mensubu bulunan dindir.

Hazar Kağanlığı'nın Türk yurtlarının batısındaki yerleri kapatmasıyla İslamiyet'i yayma amacıyla doğuya yönelen Müslümanlar ile Türk boy ve toplulukların ilk teması Horasan bölgesinde olmuştur (Esin, 1978: 144). 10. yüzyıldan sonra ilk olarak Maveraünnehir bölgesinde kökleşen İslamiyet, Orta Asya bozkırlarına yayılmış; Oğuz ve Karluk kitleleri tarafından benimsenmiştir (Günay ve Güngör, 2019: 267). Uygurlar arasında

[3] t(e)ŋri teg t(e)ŋride : bolm(ı)ş ifadesi ile ilgili farklı görüşler için *bk.* Barutçu Özönder, 1996; Tekin, 2020; Şen, 2010; Ölmez ve Uzunkaya, 2017; Ayaz, 2021; Ercilasun, 2016.

İslamiyet'in yayılması diğer boy ve topluluklara göre daha geç gerçekleşmiştir.
Ötüken Uygur Kağanlığı'ndan sonra Turfan bölgesine göç ederek yeni bir devlet kuran Uygurlar başta Budizm olmak üzere Manihaizm, Hristiyanlık ve eski Türk dini gibi farklı dinlere inanmayı sürdürmüşlerdir. 1125 yılına kadar bağımsız olarak yaşamlarını sürdüren Turfan Uygurları 1209 yılından sonra Moğollara bağlanmıştır (Gömeç, 2000: 69).
Çağatay hükümdarı Tarmaşirin'in 1326'da İslamiyet'i kabul etmesiyle anılan bölgede İslamiyet yayılmaya başlamıştır (Çandarlıoğlu, 2012: 243).
EUHV'de İslamiyet ile ilgili *Ali, Ali Kaltuk, Kadır, Mübarek Koç* olmak üzere 4 farklı kişi adı tespit edilmiştir. Anılan adların yer aldığı belgelerin Turfan Uygurlarının İslamiyet'i Çağatay Dönemi'nde kabul ettikleri göz önünde bulundurulduğunda diğer belgelere göre daha geç dönemde oluşturulduğu sonucuna ulaşılabilir.

- **Ali**

Ali / Ali Kaltuk:

Hz. Muhammed'den sonra sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfetleriyle sürüp Hz. Ali ile sona eren dönem 4 Halife Dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde peygamberden sonra İslamiyet'in esaslarını tebliğ etme ve İslam kanunlarını uygulama misyonunu devam ettiren halifeler İslam dinine inanan kişiler için önemli ve itibar edilen liderler olmuşlardır. Bunun bir yansıması olarak diğer din ve inanışlardaki önemli kişilerin adlarını o din ve inanışın mensupları tarafından kişi adı olarak kullanılması durumu İslam dinini benimsemiş Türk boy ve toplulukları için de geçerlidir. Hz. Ali, *Kutadgu Bilig*'e göre seçkin, cesur, yiğit, kahraman, akıllı, cömert, yüreği saf, bilgili ve takva sahibi olarak nitelendirilmiştir (Kutadgu Bilig 57; Arat, 2008: 101). İslamiyet çevresinde yazılmış ilk ve önemli dil yadigârlarından olan *Kutadgu Bilig*'de yer alan bu ifadeler Türk toplumunun yazıldığı dönemde Hz. Ali'ye olan bakış açısını ortaya koymaktadır. EUHV'de yüksek ihtimalle aynı bakış açısıyla Hz. Ali'ye atıf yapılarak Ali ve Ali Kaltuk olmak üzere iki farklı biçimde kişi adı tespit edilmiştir. Diğer halifelerin adlarına rastlanmamıştır.

*tanuk **Ali** bu nişan meniŋ ol*: "Tanık Ali. Bu nişan benimdir" (SUK 38-39; Keskin, 2022: 153).

*tanuk **Ali** Kaltuk*: "Tanık Ali Kaltuk" (Keskin, 2022: 197).

- **Kadır:**

Arapça *kadr* kökünden gelen Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) olan kavram işareti "gücü yetmek; ölçü ile yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; rızkını daraltmak" anlamlarını ifade etmektedir (Topaloğlu, 2001: 124). Kur'an-ı Kerim'de; "En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O hâlde O'na o güzel isimlerle dua edin..." (A'raf 7/180) ayetine konu olan Allah'ın isimleri Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden sonra kişi adı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. EUHV'de Allah'ın isimlerinden sadece *Kadır* kişi adı olarak bulunmaktadır.

*aryadanıg **kadır** bilge teŋri elig kutı saŋikig …:* "(Gözeten, koruyan) Kadır Bilge Teŋri Elig hazretleri manastırı …" (U 5317; Keskin, 2022: 223).

- **Mübarek**

Mübarek Koç**:**

Arapça *brk* kökünden türemiş *mübārek* kavram işareti "kutsal, kutsallık" anlamlarını karşılamaktadır (Sancaklı, 2017: 36). Eski Türk dinindeki kutlug kavram işaretinin Arapçadaki karşılığı olan *mübarek* sözcüğü koç ile birlikte EUHV'de kişi adı olarak tespit edilmiştir. Eski Türk dininde Tanrı tarafından seçilen kişilere / kağan ve ailesine kut verilirken İslamiyet'te Allah tarafından seçilen kişilere mübarek ünvanın verilmesi hususu benzer özellikler taşımaktadır. Eski inanışından anılan duruma aşina olan Türk boy ve toplulukları bunun bir sonucu olarak aynı *kutlug* örneğinde olduğu gibi *mübarek* sıfatını da kişi adı olarak kullanmıştır.

*seŋektaz akatın altmış altun alıp **mübarek** koç atlıg oglumnı men atası kutluk temür akası er tugmış akası toktamış üçegü birle bolup toguru tomlıtu sattım*: "Seŋektaz Aka'dan altmış altın alıp Mübarek Koç adlı oğlumu ben babası Kutlug Temür, ağabeyi Er Tugmış, ağabeyi Toktamış ile anlaşıp doğrudan sattım" (USp 100-101; SUK 55-56; Keskin, 2022: 149).

4. Sonuç

Sözlü dilin ortaya çıkmasından itibaren toplumlar önce yakınındaki nesnelerden başlamak üzere kavramları işaretlemiştir. Türkçede kök hâlinde nesneleri ifade eden kavramlar morfolojik yöntemle işaretlenerek köken veya gövde yapısına bürünüp çeşitlenmiştir. Bunun dışında söz dizimi kullanılanarak da işaretlenen birçok kavram işareti, Türkçede sıkça kullanılmaktadır. Aynı türü işaretleyen adlar cins ad olarak tanımlanırken tek bir kişiyi, nesneyi ya da olguyu belirten adlar özel isim olarak değerlendirilmektedir.

Dil biliminin bir kolu olarak ad bilimi birçok alt başlığa sahip özel adları inceleyen bir bilim dalıdır. Kişi adlarının ortaya çıkışlarını, yapılarını, kaynaklarını inceleyen kişi adları bilimi / antroponimi ad biliminin inceleme alanlarından birini oluşturmaktadır. Türk boy ve topluluklarının önce diktikleri yazıtlarda (I. ve II. Türk Kağanlığı ve Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi Yazıtları) sonra kâğıda yazılı belgelerde (Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık ve İslamiyet çevresinde oluşturduğu metinlerde) birçok kişi adı bulunmaktadır. Bu metinlerin dışında sivil belgeler / din dışı konularda yazılmış metinler olarak sınıflandırılmış EUHV birçok kişi adını içermektedir. Anılan vesikalarda bulunan kişi adlarının yerleşik hayata adapte olmuş çoğunluğunu Uygurların oluşturduğu Türk boy ve topluluklarının borç, alım, satım, kiralama, rehin, vakıf, vasiyetname, takas, evlat edinme, buyruk türünde olması yönetilenlerin kişi adlarının arka planındaki ad koyma motivasyonları göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada EUHV'de dine dayalı kişi adları ele alınmıştır. Kişi adlarında Budizm'e, eski Türk dinine ve İslamiyet'e ait ögelerin etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tek başına ya da özel ad yapısı içerisinde Budizm'e, eski Türk dinine ve İslamiyet'e ait ögeler barındıran kişi adları şöyledir:

Tablo 1. EUHV'de Dine Dayalı Kişi Adları

Budizm ile İlgili Kişi Adları	Eski Türk Dini ile İlgili Kişi Adları	İslamiyet ile İlgili Kişi Adları
Açari Beg / Bulat Açari / Bulda Açari / Jam Kaşi Açari / Karşa Açari / Kevşedü Açari / Kutaçuk Açari / Mekyedentepi Keşi Açari / Setmiday Açari / Üküş Kaya Açari / Virya Açari / Yavlak Öz Açari / Yetmiş Kaya Ked Açari; Burhan / Burhan Kulı / Burhankı / Budaşiri / Budaşiri Bahşı; Baçak / Baçak Kulı / Baçak Togrıl / Baçak Turmış; Buyan / Buyan Kaya / Buyan Şıŋkur / Buyan Temür / Buyan Kulı / Buyan Toŋa / Buyan Turmış / Buyançuk; Altın Darma / Açari Nom / Nom Kulı / Yikuy Nom / Nomdaş Kutı Sevinç; Çintso Şila / Kiŋdsuin Şila / Mansu Şila / Mısır Şila / Mirtso Şila / Sivküy Şila / Titso Şila / Taytsı Şila / Toynak Şila / Toyın Kulı Şila / Nomdaş Şilavanti / Şilavanti / Toyın Şilavanti Vapsto Şilavanti / Şilasti; Toyın / Toyın Körklüg / Toyın Kulı / Kan Toyın Tutuŋ / Toyın Şilavanti / Toyın Kulı Şila / Toyınçog / Toyınçog Tarkan; Şabi / Şabi Buka / Bulat Şabi / Şabi Tutuŋ; Sarıg Lama	Kut / Kut Arslan / Kut Beg / Kutaçuk / Kutadı / Kutadmış / Kutadmış Apa / Kutadmış Kaya / Kutadmış Yegen / Kutal / Kutalmış / Kutı / Kutlug / Kutlug Apa / Kutlug Bars / Kutlug Bay / Kutlug Buka / Kutlug Bürt / Kutlug Kaya / Kutlug Şıŋkur / Kutlug Temür / Kutlug Temür Tayak / Kutlug Tapmış / Kutlug Taş / Kutlug Toŋa / Sırt Kutlug / Tıŋ Turgan Kutlug; Meŋü Teŋrim	Ali / Ali Kaltuk / Kadır; Mübarek Koç

Söz konusu sınıflandırma ekseninde kullanım sıklığı ve kişi adı çeşitliliği bakımından EUHV'de en fazla Budizm'e ait ögeler içeren kişi adları kullanılmıştır. *Burhan, burhankı, budaşiri* direkt Buddha'ya atıf yapılarak konulan kişi adlarıyken Budizm'de din görevlilerini ifade eden genellikle "öğretici" kavramını da kapsayan *açari, toyın, lama* kavram işaretleri kişi adı olarak tercih edilmiştir. *Lama*nın Budizm'in bir kolu olan Lamaizm'e ait bir kavram olması ve kişi adı olarak kullanılması eski Türk toplumunun bu inanışı da benimsediğini kanıtlaması yönünden dikkate değerdir. *Baçak* "oruç", *buyan* "sevap", *darma* "kural", *nom* "öğreti", *şila* "doğru davranış" anlamlarına gelen kavram işaretleridir. Buna ek olarak "öğrenci" anlamına gelen *şabi* de kişi adı olarak tercih edilmiştir. Anılan kavramlar sadece Budizm'in değil eski Türk toplumunda eğitim ile ilgili söz varlığının da kavram alanına girmektedir.

Eski Türk dini ile ilgili biri *kut* kavram işaretinden türetilmiş kişi adları; biri de *Teŋrim* olmak üzere iki farklı kavram alanına ait kişi adı tespit edilmiştir. Söz konusu iki kavram eski Türk dininin en temel iki ögesini oluşturmaktadır. Bulgular başlığı altında değerlendirildiği gibi kut Tanrı tarafından kağanlığı yöneten aileye

verilen bir güç sembolüdür. Özellikle Ötüken Uygur Kağanlığı'nın kağanları kutu ünvan olarak kullanmıştır. EUHV'de kağanlarda sonra halk da *Kut, Kutaçuk, Kutadı, Kutadmış, Kutal, Kutalmış, Kutı, Kutlug*, kavram işaretlerini kişi adı olarak tercih etmiştir. Eski Türk dininde yaratıcıyı karşılayan Teŋri kavram işareti yine kağan adlarının bir parçasını oluşturduktan sonraki dönemlerde nüfuzlu aileler tarafından kişi adı olarak kullanıldığı araştırmalarla desteklenmiştir. EUHV'de bu kişi adına ait bir örnek bulunmaktadır.

EUHV'de *Ali / Ali Kaltuk, Kadır, Mübarek Koç* gibi İslamiyet etkisinde kişi adlarına da rastlanmaktadır. Öncelikle bu kişi adlarının bulunduğu vesikaların Turfan Uygur Devleti'nin yıkılışından sonraki döneme ait olduğu söylenebilir. Birçok din ve inanışın benimsendiği Turfan bölgesinde en son kabul edilen din İslamiyet'tir.

13. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in Uygurlarda geniş kitleler tarafından kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda İslamiyet'in önemli şahsiyetlerinden Hz. Ali'nin adı *Ali* ve *Ali Kaltuk* olarak iki şekilde, Allah'ın isimlerinden *Kadır* ve eski Türk dinindeki kutlug kavram işaretinin karşılığı *Mübarek* EUHV'de kişi adı olarak tespit edilmiştir.

Türk boy ve toplulukları kişi adı verirken birçok farklı somut ve soyut kültürel kaynaktan beslenmiştir. Bunlar arasında benimsedikleri dinlerin rolü büyüktür. EUHV'de tespit edilen dine dayalı kişi adlarının bu durumu kanıtlayan ögeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca EUHV'ye konu olan işleme göre satış yapma, kiralama, takas etme, borç verme, rehin verme gibi eylemleri gerçekleştiren / eylemlere konu olan tarafların / kişilerin adları zikredilirken şahitlerin adları ve bazı belgelerde belgeyi oluşturan kişilerin adları da belirtilmiştir.

Satış ve kiralama vesikalarında sınırlar belirlenirken genellikle dört sınırın sahiplerinin adları da belgelerde yer almaktadır. Köleleri azat eden, evlat edinilen belgelerde ve vasiyetnamelerde tarafların adları bulunmaktadır. Kişi adlarının eksiksiz olarak vesikalarda belirtilmesi sosyal işlevinin yanında vesikaların hukuki bir boyut kazandığını kanıtlamaktadır.

Kısaltmalar

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk
DTS: Drevnetyurkskiy Slovar'
EUHV: Eski Uygur Hukuk Vesikaları
SUK: Sammlung uigurischer Kontrakte
USp: Uigurische Sprachdenkmäler / Pamyatniki Uygurskogo Yazıka

Kaynaklar

Ağca, F. (2015). Eski Türkçe kö:k teŋri ve kö:k kalık ikilemeleri üzerine. *Türkbilig*, 30, 201-222. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52822/697719

Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve anıt mezar külliyesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 13, 11-21. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/258166

Alyılmaz, C. (2004). Kutlugun mührü (Mutrın Temdeg Yazıtı). *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23, 1-7. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32825

Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara: Kurmay Yayınevi.

Alyılmaz, C. (2013). Karı Çor Tigin Yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2), 1-61. https://doi.org/10.7884/teke.188

Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alyılmaz, S. (2018). Türkçede birden fazla anlam ögesiyle (sentaktik yolla) kavramların işaretlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 11-25. https://doi.org/10.32321/cutad.421295

Amanoğlu, E. K. (2010). 10-13. yüzyıl uygur hukuk vesikalarında kişi adları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 14, 5-11. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2846/38963

Arat, R. R. (1987). *Makaleler,* (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Arat, R. R. (2008). *Kutadgu* Bilig (Yusuf Has Hacib). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Aydın, E. (2017). Hoyto–Tamır Tayhar–Çuluu Yazıtları. *Türkbilig*, 33, 1-14. Erişim Adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52829/697822

Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk izleri Yenisey Yazıtları.* İstanbul: Kronik Kitap.

Aydın, E. (2021). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Barutçu Özönder, F. S. (1996). *Teŋriteg teŋride bolmış türük bilge kagan ve teŋriteg teŋri yaratmış türük bilge kagan ibareleri üzerine*. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan Kitabı içinde (ss. 89-100). Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları XXXII/1-2

Barutçu Özönder, F. S. (2001). Eski Türk Çağı Yazıtları: II. Karabalgasun Yazıtı. *KÖK Araştırmalar*, *III*(1) 179-183.

Bloomfield, L. (1973). *Language*. Londra: George Allen & Unwin LTD.

Clark L. V. (1975). *Introduction to the Uyghur civil documents of East Turkestan (13th-14th cc.).* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Indiana University, Indiana.

Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Çandarlıoğlu, G. (2012). *Uygurlar*. İslâm Ansiklopedisi içinde (ss. 242-244). Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Çetin, E. (2021). Karahanlı Türkçesi metinlerinde Manihaist ve Budist çevreye ait bazı sözcükler. *Türkiyat Mecmuası,* 31(1), 199-223. 10.26650/iuturkiyat.910599

Divitçioğlu, S. (1987). *Kök Türkler (kut, küç ve ülüg).* İstanbul: Ada Yayınları.

Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idarî - askerî ünvan ve terimler.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Donuk, A. (2001). Gök-Türk Kitâbelerinin dinî açıdan değerlendirilmesi. *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri* içinde, (105-112 ss.), Ankara: Avrasya Yayınları.

Ekrem, E. (2002). Seyahatnamelere göre Göktürklerde Budizm. *Türkler Ansiklopedisi 3*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi.* (Çev. Ali Berktay). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Ercilasun A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). Kâşgarlı Mahmud *Dîvânu Lugâti't-Türk, giriş-metin-çeviri-notlar-dizin.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation I-II.* Otto Harrassowitz Wiesbaden.

Esin, E. (1978). *İslâmiyetten önceki Türk kültür tarihi ve İslâma giriş.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Gömeç, S. (2000). *Uygur Türkleri tarihi ve kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güç, A ve Sert, E. (2020). Budizm'de dört temel gerçek, sekiz dilimli yol ve nirvana. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 5(12), 3-28. https://doi.org/10.20486/imad.732201

Gülensoy, T. ve Küçüker, P. (2015). *Eski Türk–moğol kişi adları sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Günay, Ü. ve Güngör, H. (2019). *Türklerin dinî tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

İsi, H. (2020). Tantrik Türk Budizmi üzerine araştırmalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13*(72), 111-124. https://doi.org/10.17719/JISR

İzgi, Ö. (1986). *Kutluk Bilge Kül Kağan Bögü Kağan ve Uygurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İzgi, Ö. (1987). *Uygurların siyasî ve kültürel tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Kalafat, Y. (2018). *Türk halkbilimi inanç araştırmalar ıı kut*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Karaağaç, G. (2022). *Dil bilimi terimleri sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karadavut, A. (2022). Eski Uygur hukuk belgelerinde geçen melez kişi adları. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu içinde (113-124 ss.), İzmir: Asos Yayınevi.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk giriş, metin ve dizin.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.

Monier-Williams, S. M. (1986). *A Sanskrit-English Dictionary* (10. bs.). Delhi: Motilal Banarsidass.

Nadalyayev, V. M. ve diğerleri (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'.*

Oda, J. (1978). Uighuristan. *Acta Asiatica*, 34, 22-45.

Ögel, B. (2015). *Büyük Hun İmparatorluğu tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

Ölmez, M. (2021). *Orhon-Uygur Kağanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları. Metin-çeviri-sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

Ölmez, M., ve Uzunkaya, U. (2017). Eski Uygurcada Tibet Budizmi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 65(1), 61-89. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/33970/375462

Özyetgin, A. M. (2001). Türk ad bilimine malzemeler: Kitabu'l-İdrak li Lisani'l-Etrak'te kişi adları. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* 19, 21-31. Erişim adresi https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3408-published.pdf

Polat, İ. (2020). Sibirya Türklerinde Lamaizm-Burkanizm ve sudur kitaplarının kökeni üzerine bir araştırma. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(30), 599-613. https://doi.org/10.12981/mahder.724357

Quliyev, E. (2014). *Kadim Uygur Türklerinin onomastikası.* Bakü: Azatam.

Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler / Pamyatniki Uygurskogo Yazika.* Materialen nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben, Leningrad: Verlag Der Akademie der Wissenschaften der USSR.

Rásonyi, L. (1964). Türklükte kadın adları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 11, 63-87.

Roux, J.P. (2011). *Eski Türk mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2001). *Türk ad bilimi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sancak, S. (2017). Hadisler kapsamında 'mübârek zaman' kavramının analizi. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 35-72. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/ifd/issue/31876/332464

Sertkaya, O. F. (2001). Suuci<Sugeci / (Bel) Yazıtı ne zaman yazıldı? *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 48(2000), 306-312.

Soothill, E. W. ve Hodous, L. (2010). *A Dictionary of Chinese Buddhist terms.* Dharma Drum Buddhist College.

Sümer, F. (1999). *Türk devletleri tarihinde şahıs adları - I*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şen, N. (2025). II. Karabalgasun Yazıtı'nın dil ve kültür özellikleri. UBAK 22nd International Scientific Research Congress Social and Educational Scienses içinde (87-94 ss.), Ankara: Asos Yayınevi.

Şen, S. (2010). Orhon Yazıtlarına geçen tengri teg tengride bolmuş türük bilge kagan ve tengri teg tenrgi yaratmış türük bilge kagan ifadelerinin yeni bir yorumu. *1. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri Kitab* içinde (ss. 251-259). Afyonkarahisar.

Taşağıl, A. (2020). *Uygurlar -840'tan Önce-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Taşağıl, A. (2021). *Gök- Türkler.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin, Ş. (2019). *Maytrısimit Burkancıların Mehdisi Maitreya ile buluşma uygurca iptidai bir dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2021). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Tezcan, S. (2001). *En eski Türk dili ve yazını*. Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 273-323.

Togan, İ, Kara, G. ve Baysal, C. (2006). *Çin kaynaklarında Türkler: Eski T'ang tarihi (Chiu T'ang-shu).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tokyürek, H. (2012). Eski Uygurca metinlere göre Budizmin Manihaizme etkisi. *Turkish Studies*, 7(4), 2889-2906. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4105

Tokyürek, H. (2017). Budist Uygur metinlerinde 'teŋri' sözü. *Dil Araştırmaları, 11*(21), 79-89. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/60192/873066

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Topaloğlu, B. (2001). *Kādir.* İslâm Ansiklopedisi içinde (242-244 ss.). Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Tüfekçi, A. N. (2023). *Eski Uygur hukuk metinlerindeki kişi adları üzerine bir deneme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Useev, N. (2011). *Yenisey cazma estelikteri I: Leksikası cana teksttter*. Bişkek: Turar.

Useev, N. (2020). Moğolistan'daki Tengri Kagan (Khoyor Khavçig Uul / Baga Khaırkhan) Yazıtları Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *9*(2), 487-499. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1168005

Uzunkaya, U. (2024). Budist kişilikler üzerine eski Uygurca fragmanlar. *Turcology Research,* 80, 168-187. https://doi.org/10.62425/turcology.1486757

Vovin, A. (2018). An interpretation of The Khüis Tolgoi Inscription. *Journal Asiatique,* 306(2), 303-313.

Wedemeyer, Christian K. (2013), *Making sense of Tantric Buddhism. History, semiology & transgression in the Indian tradition*. New York: Columbia University Press.

Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig I-II*. Turnhout: Brepols Publishers

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*). Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Wilkens, J. (2024). Uygur Budizmi ve Manihaizm ile yerel dinlerin etkisi: Dinî terminoloji örneği. (çev. Celalettin Bulut Bostan), *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, *2024(*24), 76-101. https://doi.org/10.46400/uygur.1562064

Willemen, C. (2004). Dharma and dharmas. Robert E. Buswell (Editör). *Encyclopedia of Buddhism,* 1, New York: Thomson Gale, 217-224.

Yamada, N. (1993). Uigurubun keiyaku monjo shūsei. Sammlung uigurischer Kontrakte, Haz. Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu, Cilt I: Gesammelte Arbeiten über die uigurischen Dokumente von N. Yamada. Cilt II: Textband.Texte in Transkription und Übersetzung, Bemerkungen, Listen, Bibliographie und Wörterverzeichnis. Cilt III: Faksimileband, Osaka: Osaka University Press.

Yoshida, Y. (2019). Sogdian version of the Bugut Inscription revisited. *Journal Asiatique*, 307(1), 97-108.

Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren. (Berliner Turfan-Texte XIII).* Berlin: Akademie Verlag.

Zieme, P. (2000). *Vimalakīrtinirdeśasūtra. (Berliner Turfantexte XX).* Turnhout: Brepols.

Zieme, P. Z. (1977). Materialien zum Uigurischen onomasticon I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 25, 71-86. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/42810/516215

Zieme, P. Z. (1979). Materialien zum Uigurischen onomasticon II. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 26-27, 81-94. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/en/pub/belleten/issue/42968/518796

Zieme, P. Z. (1984). Materialien zum Uigurischen onomasticon III. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 32, 267-283. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/43438/528971

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

Copyright of Firat University Journal of Social Sciences / Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi is the property of Firat University, Social Sciences Institute and its content may not be copied or emailed to multiple sites without the copyright holder's express written permission. Additionally, content may not be used with any artificial intelligence tools or machine learning technologies. However, users may print, download, or email articles for individual use.